

נלי אגסי, מתוך 'חלום בו שתיקה עשניה זהב', 2005, וידאו וידאו
באדיבות גלריה דביר, תל אביב אביב

מגדר | כתב עת אקדמי רב תחומי למגדר ופמיניזם גיליון שלישי | דצמבר 2014

ציפי לוי בירון | מבט מגדרי על קרעי זהותה היהודית של נטליה גינצבורג מבעד ליצירתה הספרותית

תקציר

נטליה גינצבורג (1916-1991) היא סופרת איטלקייה שעובדת זהותה היהודית הוצנעה שנים רבות. בשנים האחרונות חוקרים אחדים שמו לב ליהדותה בעיקר כעובדה ביוגרפית שהשפיעה על מתן עדותה על שואת יהודי איטליה ואירופה. המאמר פותח בתאוריות שתסייענה לאפיין את התנאים המיוחדים, ההיסטוריים והסוציו-פסיכולוגיים בתוכם פעלה היוצרת שזהותה חצויה. במאמרי זה, המסכם חלק מעבודה גדולה יותר הממפה את הדמויות היהודיות ביצירתה, אני בוחנת את המסרים הסמויים והגלויים שמעבירה גינצבורג באמצעות אחדות מן הדמויות הנשיות המאכלסות את יצירותיה ודרך הדיאלוג המורכב שהיא מנהלת על ידן עם הספרות היהודית הקנונית, על האופן בו היא חווה את יהדותה ועל תפיסתה את זהותה היהודית. מאמר זה מתעכב על המשותף לדמויות הנשיות. כמו כן המאמר מבקש למפות את יצירתה של גינצבורג בתוך הכתיבה הנשית המודרנית, תוך הדגשת הגוון הפמיניסטי המיוחד של קולה.

ד"ר ציפי לוי בירון חוקרת את מופעי הזהות היהודית החילונית בספרות המודרנית. פרסמה 4 ספרי שירה בהוצאת הקיבוץ המאוחד. קובץ שיריה המתורגמים לאנגלית יצא לאור לפני כשנתיים. כמו כן היא רבה חילונית. מרצה לתנ"ך ולספרות יהודית בקהילתה באקדמיה בארץ ובחו"ל

מילות מפתח: נטליה גינצבורג, ספרות איטלקית, יהדות, פמיניזם

נטליה גינצבורג נולדה ב-1916 בפלרמו ונפטרה ב-1991 ברומא, בת לאב יהודי ולאם נוצרייה, והצעירה בחמשת ילדיהם. משפחתה התאפיינה באתיאיזם אנטי קלריקלי, ולא לקחה חלק בכל עשייה או התכנסות קהילתית טקסית דתית. כמו כן התאפיינה המשפחה בדעותיה הסוציאליסטיות והאנטי-פשיסטיות ובאקטיביזם פוליטי. כשהיתה בת 23 נישאה ללאונה גינצבורג, אינטלקטואל יהודי רוסי גולה, פעיל במחתרת האנטי-פשיסטית "צדק וחירות", שנרצח על ידי הגסטפו בכלא רגי'נה צ'לי ברומא בפברואר 1944. גינצבורג נותרה עם שלושה פעוטות. בראשית שנות החמישים נישאה לגבריאלה בלדיני, ממוצא קתולי, פרופסור לספרות אנגלית באוניברסיטת רומא.¹

גינצבורג התלבטה כל חייה בין זהותה היהודית וזהותה הנוצרית, עד שבשנות הארבעים לחייה ובסמוך לנישואיה לבלדיני, התנצרה. דבר התנצרותה נותר כסוד. היא נקברה בקבר המשפחתי של בעלה השני בבית קברות אזרחי ובטקס נוצרי. באיטליה מקובל לראות בטקס הלווית, את אישורה המכריע לזהותה הנוצרית. ואולם לא היתה זו כלל בחירתה שלה. לאחר מותה שלושת ילדיה הבוגרים מנישואיה ללאונה גינצבורג, החליטו לקברה לצד בעלה השני, בבית קברות אזרחי ובטקס נוצרי.²

בנעוריה, על רקע צורך עמוק בהשתייכות, שואלת גינצבורג בשיחותיה עם אחיה הבוגרים על קהילתם. הם עונים לה שהיא אינה שייכת לשום קהילה כי היא "כלום": לא יהודייה מבחינת ההלכה והקהילה היהודית, שבה יהודי הוא מי שאמו יהודייה, ולא נוצרייה, שכן בקהילה הקתולית נחשב לנוצרי מי שאביו נוצרי. היא גדלה חסרת ידע בכל אחת מהמסורות הדתיות של הוריה, וללא קשר משמעותי עם משפחה מורחבת או קהילה.³ חווית ה"כלום" הגינצבורגית מתאפיינת בתחושת ואקום רוחני, תחושת דחיה וחוסר התקבלות או הכרה בזהותה ובצורך שלה להשתייך לקהילה. היא מתחדדת נוכח סברתו של פרימו לוי שיצירתה של גינצבורג איננה יצירה יהודית. הערתו תמוהה דווקא על רקע היכרותו עם משפחת גינצבורג ועל רקע מודעותו העמוקה לתפקידה הקריטי של ההכרה החיצונית בעיצוב הזהות הפנימית.⁴ הוא מדגיש שיחודה של גינצבורג הוא במהלך הניא-וריאליסטי שהיא יצרה בתוך הספרות האיטלקית, שהיתה עד להופעתה שופרו של המשטר הפשיסטי והתאפיינה בשפה נפוחה וריקה. "מאומה לא היה משתנה בספריה של גינצבורג אם היתה יהודייה" אומר לוי.⁵ וכך סבורים רוב חוקרי הספרות האיטלקית המודרנית. שניים מחוקריה

1 נטליה גינצבורג, לקסיקון משפחתי, (תל אביב: עם עובד, 1988), 1.
 2 דברים אלה למדתי מראיון שקיימתי עם אלסנדרה גינצבורג, בתה של נטליה גינצבורג, ב-18.6.2009 בביתה ברומא כמפורט בחלק II של הנספח בעבודתי הנזכרת לעיל.
 3 Sergio Parussa, Writing as Freedom, Writing as Testimony, Four Italian Writers and Judaism, Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2008 p. 71.
 4 פרימו לוי, "מתוך שאתה שומע שקוראים לך יהודי, אתה נעשה יהודי", שיחות וראיונות 1963-1987, תל אביב וירושלים: עם עובד יד ושם וספריית אופקים, 2007, עמ' 217.
 5 שם, עמ' 211.

העכשוויים של גינצבורג, סרג'יו פרוסה ומירנה צ'יצ'יוני, מציגים את זהותה היהודית באמצעות פן אחד: נכונותה להעיד על אסונו של העם היהודי בתקופת מלחמת העולם השנייה.⁶ כאמור, הביקורת הספרותית האיטלקית מוקירה את גינצבורג כסופרת איטלקייה שהביאה אל הספרות האיטלקית את המהלך החדש של כתיבה נאו ריאליסטית⁷ ופרימו לוי סבור שאין שום סממן יהודי בכתיבתה. לדעתו, מבחינת פרשנות יצירתה אין כל משמעות אם היתה גינצבורג יהודייה או נוצרייה. למרות כל זאת ברצוני לטעון שגינצבורג, לצד היותה סופרת איטלקית בעלת קול חדשני ומקורי, היא גם סופרת יהודית שמנכיחה באופן ייחודי, באמצעות כתיבתה הספרותית והפובליציסטית ובאמצעות תרגומיה את שקיעי זהותה היהודית: זהות שסועה וכואבת, חסרה, חרדה וקונפליקטואלית - זהות שהיא מעולם לא ויתרה עליה למרות התנצרותה, כפי שהיא מעידה: "אחרי השואה הרגשתי בעמקי לבי שאני יהודייה"⁸

לבטי זהותה של גינצבורג אינם פוסקים עם המרת הדת והם מצויים באופנים שונים בתוך יצירתה. ברצוני לטעון שכתיבתה הספרותית מהווה מענה למצוקת הזהות וללבטים המתלווים אליה, והיא היא האופן שבו גינצבורג מצהירה במבע נשי ואקטיבי על זהותה היהודית. בחברה האיטלקית המסורתית⁹ לא היה מקום ליצירתן של נשים¹⁰. לפיכך מעשה הכתיבה של נשים באיטליה הוא אמירה מגדרית מובהקת¹¹.

הפרשנות הפרוטסטנטית, שהפכה לקריאה פמיניסטית בכתיבי הקודש והשפיעה על הספרות הנשית האיטלקית, לא היתה מורשתה הישירה של גינצבורג. היא היתה צריכה לעצב את עצמה בין שתי תרבויות דתיות פטריארכליות שבתוכן נולדה. היא סוללת לעצמה דרך עצמאית נשית הן בתוך הספרות האיטלקית שלאחר מלחמת העולם השנייה, והן כקול נשי יהודי חילוני, שנאבק על הלגיטימיות להיחשב ככותבת וכיהודייה בתוך שרשרת הלמידה והפרשנות היהודית הגברית המסורתית.

במאמר זה אתייחס באמצעות דוגמאות אחדות לדרכה בתוך זהותה הנשית היהודית החילונית.

6 על כך כתבתי בהרחבה בעבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה במחלקה לספרות משווא באוניברסיטת בר אילן: ציפי לזין בירון, אידיאליזם רוחני ושרידי זיכרון משפחתי כזהות יהודית בכתיבתן של נטליה גינצבורג וקלרה סרני, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, עבודת דוקטור, 2013.

Sergio Parussa, Writing as Freedom, 66 7

8 נטליה גינצבורג, קשה לאדם לדבר על עצמו, עמ' 37.

9 סנדרה סטאו, המיסטיקה היהודית כמפתח לרובד הסודי בקומדיה של דנטה, קבלה ספרות ומיסטיקה בעריכת אבי אלקיים ושלמה מועלם, (ירושלים: מגנס, 2014), 8.

10 וכן ראו הקדמתה של נאדין קופרטי-צור: מרגריט דה נואר, הפטרון, (ירושלים: כרמל, 2005), 12, 29, 30. וכן: Alex Preminger and T.V.F. Brogan, The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics, (Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1993), 33,34.

A history of women's writing in Italy, edited by Letizia Panizza and Sharon Wood, (Cambridge University Press, 2000), 1. 11 ב-1965 ג'ורג'יו פוליני (Polini) סקר את הרומאן האיטלקי שנכתב בין השנים 1940-1965. בסך הכל יש במחקר התייחסות ל-137 כותבים ו-15 כותבות. אין ספק שכתיבת גברים נדפסת יותר. סוזר (Ann Hallamore Caesar) סבורה שהם כותבים בג'נר הנאו ריאליסטי: על המלחמה, על הדרום, על נושאים חברתיים, על אוונגרד פוליטי, בעוד שנשים לא כותבות על נושאים אלה. טענת סוזר אינה תואמת את כתיבתן של נטליה גינצבורג ושל אלזה מורנטה. אצל שתיהן אמנם אין אמירות פוליטיות וחברתיות ישירות אך שתיהן עוסקות בתקופת המלחמה - מורנטה בספרה אלה תולדות גינצבורג בספריה כל אתמולנו ולקסיקון משפחתי. כמו כן היא טוענת שמאפיין נוסף של הכתובות האיטלקיות היא שתיקתם במלחמה ואחריה. גם עובדה זו לא נכונה לגבי גינצבורג ומורנטה. דימוין העצמי הנמוך נבע מחוסר התייחסות של הממסד התרבותי האיטלקי ליצירתן.

גינצבורג באה כבר ממסורת של חילון הידע.¹² אביה היה מדען שהמדע היה לו תחליף לדת.¹³ היא אינה מתייצבת כסופרת לשנות באופן מודע את פני החברה היהודית. היא אינה חשה בטוחה בכתיבתה ובוודאי לא בשייכותה לקולקטיב היהודי כדי ליזום מהלך שיסנה את פני החברה היהודית כפי שנהגו סופרי ההשכלה. נקודת המוצא היא חוסר בטחון בזהותה היהודית ובקולה הספרותי,¹⁴ אך במעשה כתיבתה, כפי שיוכח בהמשך, מתוך התייחסות מודעת או בלתי מודעת לספרות יהודית קנונית, מתקיים ניסיון אמיץ להנכיח אמירה שהיא יסוד להשפעה ולשליחות.¹⁵ היא מעצבת ומציגה סולם ערכים שמתעמת עם סולם הערכים היהודי המסורתי. החוויה הקונפליקטואלית¹⁶ המתוארת ביצירתה של גינצבורג ביחסה האמביוולנטי של הכותבת לדמויות היהודיות, שהן גם דוחות וגם נעלות, משקפת את הקונפליקט בנפשה.¹⁷

בחינת יחסה הפתלתל והמסוכסך של גינצבורג לזהותה היהודית אינו רק עניין אינטלקטואלי ספרותי/ אקזיסטנציאליסטי/פילוסופי אלא גם חובה מוסרית לקרוא ולפרש ספרות נשית בעלת קול

12 מסכם שמואל פיינר: ההשכלה מילאה תפקיד מפתח במודרניזציה היהודית. במהלך אינטנסיבי של ביקורת, מרד, שרטוט חזון ומאבק על מקום מרכזי בזירה הציבורית (...) רוב המשכילים לא נמנו עם זן (...) שפניהם להכחדת הקולקטיב, אלא עם זן הטרנספורמיסטים (...) האליטה האינטלקטואלית החדשה של המשכילים שברה אחת ולתמיד את המונופול על הידע (...) שהיה בידי האליטה התורנית בחברה האשכנזית (...) מהפכת הנאורות שהתרחשה בחברה היהודית במאה ה-18 היתה בסופו של דבר מהפכה חילונית (...) שבתמציתה התרחשה תופעה אחת רחבה ומגוונת, שבמהלכה הופרדו הקודש והחול זה מזה. כך נוצרו שתי חטיבות של ידע ושל מוסדות ודפוס התנהגות וכל אחת מהן זכתה לאוטונומיה. הן ינקו ממקורות סמכות שונים - האחת מסמכות הקדושה האלוהית, והאחרת מתבונתו, מניסיונו ומרצונו של האדם עצמו (...) המהפכה של ההשכלה באה לידי ביטוי בשני ממדים הקשורים זה בזה: חילון הידע (...) ופריצתו של הסופר החילוני אל הזירה הציבורית (...) אמונה בכוחו של האדם לעצב את חייו באמצעות תבונתו. (...) בחוד החנית של המהפכה החברתית תרבותית עמד (...) המשכיל (...) הסופר החילוני. הרפובליקה הספרותית היתה ללא ספק ההישג החשוב ביותר של ההשכלה במאה ה-18. המשכיל היהודי בנה בתוך החברה היהודית מוסדות ראשוניים וחסרי תקדים (...) הם לקחו לידם ביוזמתם שלהם את הזכות "לדבר" אל הציבור היהודי (...) להציע בפניו את השקפת עולמו ולפרוש בפניו את תוכניתיהם לשיקום היהודים (...) כך חוללו המשכילים בו זמנית את המהפכה החילונית ואת מלחמת התרבות. (...) נכון יהיה לומר אפוא שגם היהודים הם במידה זו או אחרת בניה של מהפכת הנאורות; פיינר שמואל, **מהפכת הנאורות תנועת ההשכלה היהודית במאה ה-18**, (ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 2002), 406-410.

13 את נאום הבחירות שלו הוא מתחיל במילים: "המדע הוא החיפוש אחר האמת". נטליה גינצבורג, לקסיקון משפחתי, תל אביב: עם עובד, 1988, עמ' 182;

וכן: אלבר ממי, שחרורו של היהודי, (תל אביב: אופקים, עם עובד, 1976), 131-141. הוא סבור שהסכסוך הבלתי פתור בנפשם של ילדים שנולדו להורים ממוצא דתי שונה כאשר אחד ההורים הוא ממוצא יהודי והשני ממוצא נוצרי. גם אם ההורים חילונים ואינם מקיימים כל מסורת דתית הם משמרים את שורשיהם התרבותיים המנוגדים. במצב כזה כל הזדהות עם אחד מן הצדדים מחייבת גם פסילה של הצד האחר. ומכאן שמעמדו הסבוך של הסופר היהודי החילוני החי כמיעוט בחברה נוצרית. ממי טוען שהספרות של היהודי - היא אינדיקציה מרכזית למצבו הטרגי של הסופר היהודי. לשיטתו, סופר יהודי חייב לתאר את המורכבות המיוסרת של היהודי וגורלו, שאם לא כן יגלוש לאפולוגטיקה. הוא עוטה תחפושת על גיבוריו באופן שלא יזהו את יהדותו מבעד ליצירתו. "אם יצליח במשימה - יטיחו בו שאין הוא מתעניין בבני עמו (...) ואם יתרכז בתיאור סבלו של היהודי, ייאבד את הקהל הלא יהודי שמסוגל להזדהות רק באופן מוגבל עם הנדכא והעבד." ספרות יהודית נושאת אופי של אשמה, מרד, ושחרור באמצעות כתיבה.

15 גינצבורג נטליה, קשה לאדם לדבר על עצמו- שיחות עם נטליה גינצבורג, (ירושלים: כרמל, 2005), 104-106.
16 "שנאה עצמית, דחייה עצמית קבוצתית, בוז לעצמה ולעמיתותיה (...) קבלת נחיתותה כעובדה (...) החשד המענה והמכרסם כל בן מיעוט שמא המיתוסים המופצים על נחיתותו עלולים להתגלות לבסוף כנכונים, מגיע לא אחת לממדים עצומים בתופעות של חוסר ביטחון אישי אצל נשים." ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה הפמיניסטית, (תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד סדרת מגדרים, האגודה הישראלית ללמודים פמיניסטיים ולחקר המגדר, 2006), 191-202.
17 שם, עמ' 99-100.

יהודי חילוני¹⁸ ולכן יש חשיבות למפות את המקום התרבותי המדויק של הזהות הספרותית,¹⁹ שכן ניתן לזהות בקרב נשים תכונות צפויים של מיעוט מעמדי.²⁰

דברי גלוריה אנזלדואה,²¹ המתארים חיים באיזורי גבול, יכולים לשפוך אור נוסף על הוויית הגבול הבין-דתית הגינצבורגית, שאינה מצליחה לפרק את הדואליות, להכריע או לחרוג ממנה. לפיכך, המחויבות לקריאה האחרת של הטקסט ולגילוי הנסתר בו היא פרוייקט מוסרי כפי שטוענת פלדחי שכן "ההנחה של האחר היא תנאי לביקורת עצמית ולשינוי. ההתנהגות המוסרית אינה נתפסת עוד כנגזרת מעקרונות מופשטים כי אם כהתחככות מתמדת עם הגבולות של העצמי"

22

החובה לקרוא ולפרש את כתיבתה הזהותית של גינצבורג מתפרשת על פני תחומים אחדים:

1. יצירתה הספרותית

2. יצירתה המחזאית

3. יצירתה העיתונאית.

4. יצירתה התרגומית והעריכתית

במאמר זה אבדוק רק כמה מן המופעים של דמויות נשים יהודיות ושאינן יהודיות אך מחויבות באופן מסוים להנכחת צרת היהודים ביצירתה הספרותית, כדי לנסח חלק מחוויית זהותה היהודית החילונית הנשית הסבוכה של גינצבורג.

הזקנות - כל אתמולינו

שלוש זקנות בלויות מליבורנו עם קנרית בכלוב ותורכי שרעד מקור (...) הזקנות (...) התחילו תיכף להראות איזה מן נעליים הן נועלות עם סוליות משופשפות עד לגרביים (...) הזקנות הלכו לבקש וחזרו בסינרים מלאים בתמורה הטליאו בגדים וכל כך היטיבו להטליאו עד שהתיקון לא נראה. לא בחוט הטליאו אלא בשערותיהן. כך נהוג אצל יהודים.²³

לזקנות אין שם פרטי ולא שם משפחה. הן זקנות אנונימיות. כמו מטונימיה לאקט האכזרי של נטילת הזהות מהיהודים במלחמת העולם השנייה. הן מייצגות את היהודים גלויי הזהות שאינן משקיעים מכוחם על מנת להסתיר את זהותן היהודית. קטע קטן זה מחזיק מרובה. הזקנות יוצאות לנדודי הפתע הבלתי מתוחמים בזמן, עם קנרית. פרט שמעיד על אחריותן ליצורים חלשים מהן

18 שם, עמ' 258.

19 שם, עמ' 267-269.

20 וכדברי שושנה פלדמן: האתגר העומד בפני האישה כיום הוא לא פחות מאשר להמציא את השפה מחדש (...) המושג 'שפת נשים' לא נולד עם הביקורת הפמיניסטית (...) הוא עתיק מאוד ומצוי בפולקלור ובמיתוסים. מהותה של שפת הנשים היא סודיותה. (...) בתרבויות מסוימות פיתחו נשים צורת תקשורת פרטית, כמו מתוך צורך לחתור תחת השתיקה שנכפתה עליהן בחיים הציבוריים. שם, עמ' 253.

21 גלוריה אנזלדואה (Anzaldua) מוסיפה לדיוננו את ניסיונה בהתקיימות באזורי הגבול הפסיכולוגי והרוחני הנוכחים פיזית בכל מקום שבו שתי תרבויות או יותר נוגעות זו בזו. היא מעידה על עצמה כעל אשת-גבול שגדלה בין שתי תרבויות: אמריקאית ומקסיקנית. מרחב סתירות זה אינו אזור שנוח לחיות בו. דבריה של אנזלדואה יכולים להסביר אזורי גבול שונים. גם אזורי גבול בין דתיים. לפיכך ניסוחיה יכולים לשפוך אור גם על המאמץ המודע והבלתי מודע של גינצבורג ליצור אזור ביניים בין הנצרות ליהדות; ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה הפמיניסטית, עמ' 563-359.

22 שם, עמ' 68-69.

23 נטליה גינצבורג, כל אתמולינו, (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1990), 126.

התלויים בהן. הקנרית מסמלת אולי את השתקפות עצמן. גם הן שואפות לחופש וכלואות בכלוב הגורל היהודי. לעומת היהודי התורכי, הגולה עימן, ולמרות זקנתן, נשים אלו אינן רועדות כמוהו מקור. הן מדברות בגלוי על מצבן המשפיל, אינן עסוקות ביצירת תדמית מכובדת אלא מראות את נעליהן הבלויות, מטונימיה לנדודים, תלאות ועוני. ואם לקשר זאת לאלוזיה המקראית, הרי שהנעל הבלתי בלויה היא עדות נאמנה להשגחה האלוהית על עם ישראל בעת נדודיו במדבר: נעלו ושמלתו לא בלו במהלך המסע הארוך.²⁴ לעומת זאת בסיפור זה נעדרת ההשגחה האלוהית. האל הפקיר את עמו הנבחר למן נעלו ועד להפקרת חייו. הנעליים הבלויות מתפקדות כעדות להסתר הפנים האלוהי. כאן בדומה לסיפור הגבעונים, הנעל הבלויה משכנעת ויוצרת אמינות בדבר תלאות הדרך.²⁵ שלא כמו במעשה הגבעונים המעטים, שמרמים את הרוב החזק, וניצלים מגזרת השמד – בסיפורנו המעטים והחלשים הם גם המרומים שהשגחת האל נטשה אותם והם אינם מצליחים לחמוק מגזרת השמד.

מאפיין חשוב נוסף בהתנהגות הזקנות הוא הניסיון להתערות במהירות וליצור שגרת חיים המאפשרת קיום עצמאי. הן מלקטות בסינריהן את מה שמנדבים משקי הבית שמסביב. בסיטואציה מהדהד סיומה של סצנת הגורן במגילת רות: גם שם ממלא בועז לרות את מטפחתה שעורים. גם שם שתי נשים נאבקות על קיומן במצב של רעב ואי ודאות קיומית.²⁶ גם שם בועז מזמין את האל לפרוש את חסותו על רות וכשזה מתמהמה - הוא בעצמו לוקח אחריות על רות ועל נעמי.²⁷ בספור של גינצבורג לא תגיע הצלה גם מן הגורם האנושי. הזקנות נותנות שירות שתמורתן יש ביכולתן לקנות את מזונן. הן מטליאות את בגדי האיכרים הטלאה מושלמת, המעלימה את הקרע. הן עושות זאת בעזרת שיער ראשן המשמש להן חוט דק ועמיד. גם על סיפור קטן זה מטעינה גינצבורג סימבוליות מורכבת. היהודיות נושאות על בגדיהן טלאי צהוב מזהה, בהקבלה למצב יהודי אירופה במלחמת העולם השנייה בפרט, אך גם בהיסטוריה היהודית בכלל, בה טלאי היה זיהוי וסימון משפיל, ומסכן חיים. ואילו הן מטליאות לאחריהם את בגדיהם הקרועים ותכלית ההטלאה להשיב את כבוד הבגד וכבוד לובשו שלא יראה בשפלותו. הן מאחות את הקרע בעולמם של האיכרים, שעה שלקרע בעולמן אין תיקון, והוא הולך ומתרחב. השימוש בשיער כחוט תפירה מחבר קרעים מקיים גם דיאלוג סמוי עם פרשת שמשון.²⁸ שם השיער מסמל את הכוח האלוהי, העל טבעי, המגולם באדם, המסייע לשופט הנבחר. בזכות השיער נרתם הכוח הפיזי העל אנושי, כדי למחות ולמרוד ולהכניע. בתיאור שלפנינו השיער, שאין בו שום ממד מטפיזי, מסמל את המעשים הקטנים של הזקנות נטולות הכוח, שמבקשות להיטיב עם כבודם של אנשים בעזרת כישרון האנושי

24 דברים כ"ט 4: "ארבעים שנה במדבר לא בלו שלמתיכם מעליכם ונעלך לא בלתה מעל רגלך".
25 יהושע ט' 3-13: הגבעונים מבני עמי כנען חוששים שיובסו וישמדו על ידי הישראלים, לכן הם מתחפשים לעם היושב מחוץ לגבולות כנען ומבקשים לרות ברית שלום עם יהושע מתוך ידיעה שעל עמים רחוקים לא חלה חובת החרם. התחפושת משכנעת בין השאר בזכות הנעליים שנתבלו בדרך הארוכה שהלכו עד הגעתם למחנה ישראל.

26 רות ג' 15.

27 רות, ב' 12, ג' 13,9.

28 שופטים י"ג ואילך.

במעשה האיחוי. זהו מעשה מובהק של נתינה, באמצעות גופן. נתינה וולונטרית זו מהדהדת במלוא משמעותה הטרגית נוכח הגילוח הברוטלי של שיער ראשיהם של היהודים במחנות הריכוז באותם ימים. כמו לרמוז על פוטנציאל עצום של תיקון שיכלו היהודים להביא לעולם. גם האמירה "כך נהוג אצל היהודים", מבטאת את הזרות וההתבוננות המשתאה של האיכרים על השתיים בביטוי שמהדהדים בו פחד, גועל והערצה כאחד. כך או כך הוא מבליט את שונותן, זרותן, הפחד וההשתאות שהן מעוררות. בעיני הסביבה הנוכרית הן נתפשות זרות ומוזרות. ניתן לסכם את ההשוואה הניגודית בין הזקנות לבין שמשון התנ"כי בעזרת הטבלה הבאה:

הקריטריון	כל אתמולינו	סיפורי שמשון
אופן הפעת הדמות	אחיות מקובצות מאוחדות במסען ובסבלן	איש בודד במסעו ובסבלו
זמן הסיפור	מסופר על אחרית ימיהן בדרכן אל מותן	מסופר עליו עוד בטרם היוולדו ומתוארים ילדותו נעוריו ובגרותו עד מותו
סמל השיער	השיער הוא משאב אנושי	השיער הוא משאב אלוהי
תפקיד השיער	בעזרת השיער הן מאחות את קרעי הבגדים	בעזרת השיער הוא הורג וגוזל 30 חליפות פלישתים
תפקוד השיער	הן עושות מעשים קטנים	הוא עושה מעשים גדולים ודרמטיים
פעולת הדמות	הן מתקנות את הבגדים ומאששות את כבוד האיכרים	הוא הורג אנשים והורס את מקור מחייתם

באמצעות השוואה סמויה זו מוחה גינצבורג על גורלו האכזרי של העם היהודי, הנבחר לסבל, לתלאות ולשמד. הנשים הזקנות הן התגלמות חוסר האונים היהודי והניסיון החיוני האקטיבי והיצירתי הדבק בחיים, להתמודד ולשרוד.

דמותה של אנה מריה : העיר והבית

הדמות היהודית היחידה ברומן האפיסטולרי **העיר והבית** היא דמותה של אנה מריה. שמונה אנשים מתכתבים בספר ברמות שונות של אינטנסיביות, קרבה ואינטימיות, בבחירות שונות עם מי לחלוק את מצוקותיהם ולבטיהם, וברמות שונות של מודעות עצמית. אנה מריה אינה נמנית עם הכותבים והמכותבים. דמותה מתוארת בעיקר על ידי ג'וספה, פרוצ'ו אחיו, ועל ידי לוקרציה חברתו של ג'וספה. היא מצויה כביכול מחוץ לדרמת המכתבים אבל נוכחת ב-40 מתוך 231 עמודי הספר. יתרה מזו - מאפייניה חוזרים במקומות רבים. כמעט שאין הם זוכים לתוספת משמעותית של מידע. אנה מריה מוצגת לראשונה על ידי פרוצ'ו, אחיו של ג'וספה, שהוא אחד ממניעי עלילת הספר. פרוצ'ו נושא את אנה מריה לאישה ומספר עליה לאחיו:

אני מתחתן (...) שמה אנה מריה רוזנטל. היא עובדת אתי. חשבתי שלא אתחתן לעולם והנה לפתע פתאום קיבלתי את ההחלטה הזו. אנה מריה היא בת ארבעים ושמונה (...) היא הגיעה לאמריקה בזמן המלחמה, היא בת לאב גרמני ואם צרפתייה. הוריה היו יהודים, ואביה מת במחנה ריכוז בגרמניה. היא הגיעה לאמריקה כתינוקת עם סבתה ואימה. היא אלמנה ויש לה בת נשואה (...) את ההחלטה להינשא קיבלנו לפני חודש במהלך כינוס מדעי.²⁹

את המשך הפרטים מביא כבר ג'וספה:

הם הכירו זה זמן רב, עבדו ביחד, אבל מעולם לא ניהלו שיחה ארוכה (...) באותו יום היתה להם שיחה ארוכה (...) כשיצאו החליט לשאת אותה (...) לא היתה להם פרוטה (לאימה ולסבתה של אנה - צ.ל.ב.) (...) אימה תמכה בה בתקופת לימודיה ועבדה כקופאית במסעדה. בגיל שמונה עשרה נישאה לפסל מאלזס. האם התנגדה לנישואים וניתקה את יחסיהן. הפסל היה אלוהוליסט ורדה בה. נולדה להן בת ואימא שלה מתה. היא נפרדה מבעלה שהתאבד זמן קצר לאחר מכן (...) אנה מריה היא אישה רגועה ופשוטת הליכות (...) יש לה שליטה מלאה בשלוש שפות (...) היא אינה יודעת איטלקית (...) תשוקתה האמיתית היא המחקר המדעי.³⁰

וג'וספה ממשיך לתאר את אנה מריה:

בבוקר שערותיה אינן אסופות בצובר (...) היא מחייכת הרבה. הפה מחייך אבל העיניים ושאר הפרצוף אינם מחייכים. היא ואני מדברים לפעמים באנגלית, לפעמים בצרפתית, אבל אין לנו מה לומר בשום שפה (...) אולי הוא חושב שאנה מריה אנטיפתית בעיניי. זה נכון, אני לא סובל אותה אני לא סובל את צווארה הארוך, את עיניה הבהירות והפוזלות, את חיוכה. גם לא את הצמה או את הצובר.³¹ (הבת של אנה מריה – שנטל - צ.ל.ב.) עם אמה יש לה יחסים קשים (...) אנה מריה גם היא חזקה ותוקפנית.³² היא בכתה אבל גם כשהיא בוכה אינה מפסיקה לחייך. זה חיוך שלא מגיע ללחיים או לעיניים אלא נותר בין הסנטר לשפתיים (...) היא הכינה לי תה מנתה. אותו תה מנתה ארוך שהוא האובססיה שלה (...) אין לנו נושאים רבים לשיחה (...) איש איש שקוע במחשבותיו ובקושי מדבר. גם כשהיא חולה מאוד וסובלת כאבים היא מתאמצת לשמר את החיוך העשוי שלה.³³ היא סורגת ואני מביט בה ומדי פעם אומר לה מילה. אני חושב שהיא מאוד אינטליגנטית אבל איני מפיק דבר מחכמתה (...) גם כך אנחנו משמשים חברה זה לזה.³⁴ אנה מריה היא אדם שמדבר מעט ובקול חרישי (...) תמיד מחייכת (...) יחסים שלווים למראית עין אך בתוך תוכם הם מזדעזעים ללא הרף.³⁵

29 נטליה גינצבורג, העיר והבית, עמ' 45.

30 שם, עמ' 91, 52, 51.

31 שם, עמ' 59.

32 שם, עמ' 209, 66.

33 שם, עמ' 210, 78.

34 שם, עמ' 94.

35 שם, עמ' 138, 127, 114, 104.

התיאור החוזר של קווי דמותה יוצר שתי חוויות מרכזיות:

1. נוכחות משמעותית ומכרעת בגורלן של הדמויות המרכזיות למרות שהיא אינה לוקחת חלק בהתכתבות.

2. דמותה של אנה מריה אינה משתנה, וההתבוננות בה אף היא אינה משתנה. עובדות אלו, וכן החזרה הכמו-אובססיבית, מדגישות את קווי אופייה הנירוטיים וכן את היעדר התחלת והתקווה לפרוץ את המעגל ההרמטי של קיומה, או לשנות את הרושם שהיהודי עושה על סביבתו. ניתן לומר שאם קבוצת המתכתבים מסמלת את מיצגיה השונים של החברה, הרי היהודי שבה אינו שותף, לא יוזם ואינו פעיל בהתכתבות, אך קיים בהם ומפעיל את הדמויות ממקום מושבו הצלילי, הצדדי, התלוש והאחר, בעוצמה ובנוכחות בולטת. נוכחותו הבלתי משתנה הפסיבית והנירוטית היא תוצאה של התעללות החברה בו, ונכותו הרגשית והנפשית ממשיכה להכות בו עצמו, ובכל מי שקרוב לו או תלוי בו, ואף משועתקת הלאה לדורות הבאים הפועלים בתוך אותם דפוסי התנהגות. נוצרת אפוא חוויה טרגית של סבך בלתי ניתן להתרה שאין לו תקוות קתרזיס. הקורבן הופך למקרבן, מבלי שתהיה לו אפשרות לשלוט בעולמו הרגשי מבלי שיוכל לשבור את שרשרת העוול והאומללות.

מתחת לשקט של אנה מריה עצורים בדידות עתיקה, זעם, שיפוטיות, מרירות ונוקשות. תחילה הם באים לידי ביטוי בקשר עם הבת שנטל, ואחר כך הם מתפרצים גם על ג'וספה. "אנה מריה אינה אומרת דבר (...) רק מזיזה את המזלג שלה ואת הכוס והצוואר שלה מתכסה כתמים אדומים".³⁶ האלימות כלפי ג'וספה באה לידי ביטוי בעיקר בקור הרגשי הנושב ממנה ובביקורת הדוקרנית שלה כשהיא מזכירה לו שארבע סוכנויות הוצאות ספרים דחו את כתב היד של הרומן שכתב וניסה להוציא לאור.³⁷ מאוחר יותר מסכם ג'וספה: "לאנה מריה אין מזג אימהי (...)" אמרתי לאנה מריה (...) היא אמרה שהצדק עימי (...) האם והבת אינן סובלות זו את זו. לאמיתו של דבר אנה מריה לא סובלת אפילו את התינוקת (נכדתה - צ.ל.ב.) ומצפונה מייסר אותה על כך.³⁸ היעדרו של מזג אימהי הוא מקרה פרטי של הקושי לפתח אמפטיה, אמון בזולת, נתינה בלתי מותנית והכלה של האחר והשונה. תכונות אלה משפיעות גם על יחסיה עם אנשים אחרים ולאוו דווקא עם ג'וספה ובתה ונכדתה.

המיצוי האחרון באישיותה המסוגרת והנוקשה של אנה מריה שעולם רגשותיה נותר כלוא בתוכה, בלי יכולת לחלוק עם איש, בא לידי ביטוי בדברי הסיכום של ג'וספה:

אני חושב שאנה מריה הבינה שהיא עומדת למות (...) אבל היא אף פעם אינה מגלה מה היא חושבת (...) הבחנתי כי במשך שנתיים של נישואים לא היתה לי אפילו פעם אחת תחושה שהיא אומרת לי מה היא חושבת באמת.³⁹

36 שם, עמ' 138, 152, 162, 197.

37 שם, עמ' 210.

38 שם, עמ' 164, 169, 195, 197, 203.

39 שם, עמ' 221.

כל המובאות הללו מוכיחות, לדעתי, את הקביעות הבאות:

1. אנה מריה גדלה אצל שתי נשים מהגרות קשות יום; יחסיה עם בתה ממחזרים את יחסיה עם אמה. מה שאירע לה – שב וחוזר בחיי בתה. כפי שאמה התנגדה לנישואיה, כך גם היא מתנגדת לנישואי שנטל בתה. כפי שבעלה היה אלים כלפיה, כך גם חתנה אלים כלפי בתה. כפי שהיא נותרה לבדה עם האחריות לגידול ילדה קטנה, כך גם אירע לבתה; הניוון של כל מבע רגשי נובע מחרדת שרידה, שנעשית דומיננטית בעולמה של אנה מריה כמו גם בעולמן של אמה וסבתה שהיו עסוקות במלחמת הישרדות. מי שעסוק בשרידה אינו יכול להרשות לעצמו לעסוק ברגשותיו. אנה מריה היא אישה שניסיון חייה לימד אותה לשמור את רגשותיה לעצמה ולא לתת אמון באיש.
2. אנה מריה משקיעה את כל מרצה ויהבה במחקר מדעי. זו דרכה לעסוק ביצירה שאינה דורשת את היכולות הרגשיות. היא פועלת לחשיפת האמת המדעית ובכך מעניקה משמעות לחייה וחשה מועילה לחברה;
3. אנה מריה עוטה על עצמה חיוך קבוע כדי שפניה לא יחשפו את תחושותיה האמיתיות. שלא תיחשף חולשתה שעלולה לסכן אותה. זוהי ואריאציה מובהקת למסכת היהודים האנוסים עליה מדבר יוסף קפלן.⁴⁰

לאור הקביעות הללו נראה שאנה מריה היא קורבן של נסיבות טראומטיות. ילדה שגדלה ללא אב, ללא ביטחון כלכלי וכנראה גם ללא חום. אימהותה הפנמה כפי הנראה מדפוסי התנהגותה של אמה ומתוך הנחה שכך מכינים ילדים לחיי הישרדות. העיסוק המדעי והעניין האינטלקטואלי הם עבודה מפלט מהמפגש עם עולמה הרגשי, ואולי עם בני אדם בכלל.

דמות נשית זו מייצגת ברומן זה את היהודי. היהודי שהוא קורבן נצחי, שמסירותו לקידום החברה מבוטאת באמצעות כישוריו האינטלקטואלים. לצדם בולטת נכותו הרגשית שעושה אותו קורבן ומקרבן כאחד. היהודי, עוטה על פניו מסכת חיוך שמאחוריה חבוייה טרגדיית קיומו. אסור לו לחשוף את חולשתו. הוא שיפוטי מאוד: דעתו אינה נוחה מאיש, ולכן הוא מקפיד להסתירה מאחורי חיוך שמכאיב לשרירי פניו. הוא בודד ומנוכר. מוריש ומנציח את נכותו הרגשית מדור לדור. גינצבורג בחרה לתאר את הדמות היהודית היחידה ברומן באמצעות אישה. נראה שבדמותה של אנה מריה מתגלם אולי יחסה האמביוולנטי של גינצבורג עצמה כלפי זהותה היהודית. מחד גיסא מודגשת יכולתו האינטלקטואלית ותרומתו של היהודי לקידומה של האנושות באמצעות המדע, ומאידך גיסא נכותו הרגשית, תוצאת נרדפותו הגורמת לו להיות הורה חמור ותובעני, נטול רגש, הנכשל בתפקידו ונידון לניתוק מצאצאיו ומהחברה.

40 קפלן יוסף, מנוצרים חדשים ליהודים חדשים, (ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 2003)

אירנה קרמר – בנובלה "משפחה" בתוך ולנטינו

האישה שעמוס אליה (שמו בלבד מלמד על מוצאו היהודי. אין לכך כל התייחסות בטקסט) התחתן אתה בזמן המלחמה. היא "חצי יהודייה" ורזה.

"עמוס אליה התחתן אתה כדי לשפר את מצבה במשטרה, ורק בשביל זה. אבל זמן מה כמה שבועות או חודשים הוא רצה לעשות אתה ילד, אלא שדי מהר נראתה לו המחשבה הזו הזויה. וחוף מזה היא סבלה מצניחת רחם. עד מהרה הבין שהוא לא מסוגל לסבול אותה, היא כל כך מעצבנת, כך נהג לומר, ובכל זאת שמר תמיד כמה מהחפצים הקטנים שלה, צב שנהב זעיר, תיק כלי רחצה מרופט, והמעיל. הוא זכר את קולה החלוש, את תנועותיה האיטיות והעצורות, כי לאישה היא אמר, היה לחץ דם נמוך, ומחסור בדם. אחרי המלחמה הם נפרדו (...) רק פעם (...) היא באה לחפש אותו, והם רבו נוראות בענייני פוליטיקה כי היא היתה נגד סטלין וגם הוא אבל מנקודת מבט אחרת. וגם בגלל גופיית צמר שהיא שכחה במטבח והוא בהיסח דעת השתמש בה לניקוי האופנוע. היא עזבה באותו יום מלאת רוגז, רוגז לוחט (...) עם כתמים אדומים על פניה החיוורים (...) היא חזרה ואמרה שהוא מתייחס לדברים שלה כמו לסמרטוטים (...) הוא לא מוצלח בהכנת חבילות דואר (...) ולא מוצלח בקניית מאכלים".⁴¹

ועמוס אליה מסכם: "היא אישה שלא שווה הרבה".⁴² הכתמים האדומים על פניה החיוורים בעת כעסה, מזכירים את כתמיה של אנה מריה, הגיבורה היהודייה של **העיר והבית**.⁴³ ביטוי חיצוני לכעסן של נשים יהודיות מהגרות, חסרות אונים וחסרות ביטחון קיומי. זהו כעס מסוכן שאסור לו להתפרץ או להתגלות כי הוא יכול לחרוץ את גורלן להיות מגורשות, או גרוע מכך, ולכן הוא מושקט. רק הדם הגועש מותיר את צבעו על העור.

כמו יואכים המופיע בנובלה הנידונה⁴⁴, כמו נטליה גינצבורג, גם אירנה קרמר היא יהודייה למחצה, רזה ובעלת מאפיינים נזירטיים. היא מפוזרת: משאירה גופייה במטבח, וקובלת על כך שעמוס אליה מתייחס לחפציה כמו לסמרטוטים. עלינו לזכור ש"סמרטוט" באותו סיפור הוא כינוי ליהודי המאושפז מסומם בבית חולים לחולי נפש. חשוב לציין שבשתי הדמויות היהודיות הרדופות הללו - יואכים הלוי ואירנה קרמר - מופיע הביטוי "סמרטוט" כמאפיין למצבם החומרי והנפשי וליחס הסובבים אליהם. כאן באה לידי ביטוי הרגישות לחפצים המעטים שמרשה לעצמו אדם נרדף לשאת עמו. חפצים אלה כמו נעשים חלק ממנו, חשובים לו מאוד, מטונימיים לקיומו. היחס המשפיל לחפציה מתפענח אפוא כיחס משפיל כלפיה. חסרונותיו של עמוס אליה בעיניה הם חסרונות הקשורים בכישורי הישרדות: מי שנרדף חייב לדעת לשלוח חבילות בדואר על מנת להציל את הונו, או להושיט עזרה רבה ככל האפשר באמצעות חבילה קומפקטית. עמוס אליה אינו יודע לקנות אוכל, כלומר אי אפשר לסמוך עליו במסע החיים, לפיכך אין שום יתרון בהליכה עמו; להפך: הוא עלול להוות מעמסה. גורל דומה צפוי לסמרטוט וגם לבעלת הסמרטוטים המייצגים שניהם את דמות היהודי ביצירה. היהודי בנובלה זו הוא יהודי מסמורטט, בלוי ולמוד סבל, נרדף תמיד, ומוכרח להיות

41 גינצבורג נטליה, ולנטינו, (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2001), 146.

42 שם, עמ' 146, 147.

43 נטליה גינצבורג, העיר והבית, עמ' 152.

44 נטליה גינצבורג, ולנטינו, עמ' 132.

זריז ויעיל מרודפיו כדי להציל את חייו. אירנה מצליחה במשימה בעוד שיואכים מוכרע על ידי החברה ונסגר בבית חולים לחולי נפש.

הנובלה "במזל קשת"

נובלה זו מחזיקה כתב אישום יהודי של גינצבורג כנגד החברה האיטלקית והאירופית שאנטישמיות היתה תכונה יסודית בהווייתה ובהתנהלותה, אשר היא מחלת נפש חשוכת מרפא. היא בוחרת לטפל בנושא מחלת הנפש האנטישמית האינדיווידואלית והחברתית באמצעות הקול הנשי. גם הנאשמת באנטישמיות וגם מי ששופטת אותה **הן נשים שאין להן שם**. הן יכולות להיות כל אישה. כמובן שאף אחת מהן לא יהודייה. חשוב לציין שכתב אישום זה מובא מפיה של אישה צעירה משכילה לא יהודייה שמעולם לא פגשה ביהודים בחייה עד שד"ר וסר, הרופא היהודי, התחתן עם ג'וליה, אחותה הבוגרת והמוגבלת. ברור שיש לכך משמעות: כתב אישום באנטישמיות מפיו של גיבור יהודי היה מתקבל אחרת על ידי הקורא.

השופטת והמספרת היא בתה של הנאשמת. והיא פותחת את הנובלה במזל קשת בתיאור

אמה:

"כדי לקנות את הבית הזה בעיר מכרה אמי אי אילו אדמות רבה עם כל קרובי המשפחה."⁴⁵

ואם לא די בכך היא מתארת מיד אחר כך את יחסי אמה עם אחיותיה הרווקות שנמנעות מחברתה (חשוב לציין שבמהלך הספור האם מפסידה הון רב שהפקידה בידי נוכלת. משמע שלא היה לה כלל צורך אמיתי לתבוע הלוואה מאחיותיה...):

"מיד לאחר שסכמה את העיסקה (...) דהרה כמו חזיר בר אל החנות (...) הופכת גסת רוח ואטומה

וכך נאלצו אחיותיה להפקיד בידיה סכום כסף בלי שום תקווה לשוב ולראותו אי פעם"⁴⁶

הבת מפרטת מדוע בחרה לגור בעיר:

"התגוררתי בעיר זה שלוש שנים. למדתי בשנה השלישית בפקולטה למדעי הרוח (...) מיהרתי

לענות לה די בנחרצות (...) שלא עולה על דעתי לחזור למשפחה"⁴⁷

היא מבקשת לומר שלמרות היותה בתה של הנאשמת - עובדה שבאופן טבעי היתה צריכה להקשות על עדותה המרשיעה, בזכות היותה עצמאית ומרוחקת ובזכות היותה משכילה, היא יכולה לתת תמונת מצב מהימנה ואובייקטיבית על נטיותיה האנטישמיות של אמה שאין להן שום קשר עם התנהגותו של היהודי ד"ר וסר. זוהי נטייה שהיא תולדה של רוע לב, גסות רוח, קנאה וחוסר

45 נטליה גינצבורג, ולנטינו, עמ' 49.

46 שם, עמ' 50.

47 שם, עמ' 51.

פרגון, היעדר חמלה, אישיות גבולית שאינה קוראת את המציאות, אגוצנטריות, פרובינציאליות והיעדר חינוך. אלה הם הבסיס ההכרחי להתפתחות נטיות אנטישמיות.

הבת מתארת את יחסה של אמה לד"ר חיים וסר:

"וכך התרוצץ בינתיים הרופא עם הז'אקט שאמי בזה לו. למען האמת לא היה לו כסף לקנות מעיל חדש. הוא הרוויח מעט ואת מה שהרוויח נאלץ לתת לאמי להוצאות הבית. לעצמו השאיר רק כסף קטן בשביל סיגריות, ובכל פעם שהצית סגריה נתנה בו אמי מבט עויין"⁴⁸ "אבל איך? צעקה אמי עם האיש הזה צריכה ג'וליה לחיות? עם קומוניסט? עם יהודי? עם חסר מולדת?"⁴⁹ "בשעה שדברה הצטבר אצלה רצון אדיר לפרוץ בריב, והיא חתה שהרופא יגיד לה שהוא וג'וליה רוצים להשאר בדרונרו (...). אבל הרופא ענה לה בשלווה גמורה שישמח לעבור העירה (...). וכך נותרה אמי רותחת כולה מזעם ופיה מלא ברוק ובעלבונות שלא מצאה תואנה להטיח אותם"⁵⁰ "ובעיקר נמאס לה מהחיים הזה. שאלתי אותה במה הציק לה חיים שהוא טוב לב כל כך עדין ושקט, אבל אמי אמרה שאני לא מסוגלת להבין. פניה קדרו."⁵¹

שיאם של השנאה, הבוז והגועל שמבטאת האם כלפי היהודי, מתגלה עם לידתו של נכדה - בנם של ג'וליה וד"ר חיים וסר. אמה מבטאת את תקוותה לפני לידת הילד:

"היא מקווה שהוא לא יהיה דומה לחיים."⁵²

ולאחר לידתו של הילד ומותה של ג'וליה בלידתו:

"בזרועותיה של הבת דודה תרזה (...) בכה התינוק של ג'וליה אדום אדום עם שיער פולני בלונדיני וארוך (...) אמי (...) נעצה לפתע עיניים עכורות בתינוק האלמוני הזה."⁵³

לתינוק הזה, שאביו יהודי, אין שום תקווה להתקבל אצל סבתו. היא לא תתנחם בו. הוא לעולם יישא באשמת מות אמו בלידתו, ובאשמת היותו דומה לאביו. כמו לומר שגם נישואי תערובת לא יסייעו ליהודי שוויתר על זהותו לשפר את מצבו בחברה אנטישמית.

באמצעות התבוננות מקרוב באישיותה של אישה אנטישמית אלמונית, שאינה חייל מאומן לרצח אכזרי בעל תודעה גזענית אידאולוגית, מתארת גינצבורג את חוסר התוחלת של יהודי אירופה. את הניצול וההפקרה של היהודי בחברה האירופית הנאורה, שהיהודי היה אזרח הנאמן והמסור, את הבוז לניצולים ואת העדר התקווה גם לאלה שאיבדו את אמונתם או וויתרו עליה, ומבקשים להתערות בחברה הכללית במחיר זהותם. האנטישמיות המתפתחת לאורך הנובלה היא תולדה של אישיות גבולית בערות ופרימיטיביות. והיהודי כקרוב האנטישמיות, לא יוכל להתגונן מפניה. גינצבורג בוחרת לתאר את האנטישמיות ה"קלה". שאינה מכה באכזריות ואינה מחרידה

48 שם, עמ' 54.

49 שם, עמ' 63.

50 שם, עמ' 66.

51 שם, עמ' 71.

52 שם, עמ' 76.

53 שם, עמ' 122.

אנשים ממיטותיהם ומובילה אותם בקרונות חתומים ליעד לא ידוע. זוהי האנטישמיות הרווחת, המהולה באוויר, הכמעט מותרת, המתקיימת בשיחות נשים. זוהי פתולוגיה עמוקה, ממושטת וחסרת תקנה. אנטישמיות המיוסדת על המערך הרגשי הראשוני והנפוץ ביותר שעימו מזדהים רבים. והיא קרקע העולם עליה צומחים מעשי הזוועה.

ניתן לנסח לסיכום כמה מאפיינים משותפים לדמויות הנשיות היהודיות שהוצגו להלן:

1. הן נשים חזקות, פרקטיות, מתאמצות מאוד בדרכים יצירתיות לשרוד בתנאים קשים. כולן שואפות לעצמאות כלכלית. כולן עצרות מבחינה רגשית. לכולן יש יחס לא מובן מאליו או חיובי-טבעי לנושא אימהותן.
2. הן מודעות היטב לחולשתן היחסית הכפולה: הן כנשים והן כיהודיות.
3. למרות שחלק מהן מתנהגות באופן עצבני-נאורטי, ניתן לייחס את התנהגותן זו כתוצאה מחרדת נרדפות, מצוקה וחוסר וודאות קיומית.
4. אחדות מהן מבודדות את עצמן מן החברה. ספק מרצון, ספק משום שהן כלואות במנהגים יהודיים שעושים אותן זרות, ספק מתוך חשש או ייאוש מניסיון להשתלב.

מה מאפיין את הכתיבה היהודית הנשית של גינצבורג?

נראה שה"תודעה הזרה" של גינצבורג, המתקיימת באזורי גבול, היא מקור רגישותה ותשוקתה למילים. האמביוולנטיות הנובעת מהתנגשות קולות הגורמת למצבי בלבול נפשיים ורגשיים, יוצרת גם מאבק פנימי המוביל לחוסר ביטחון ולחוסר החלטיות, ולפיצול הנגוע בהיעדר ביטחון קיומי וחוסר שקט נפשי. כל המקומות הללו מוצאים מזור בכתיבה ובשימוש במילים. הכתיבה נותנת חוויה של סדר ושליטה.⁵⁴

ניתן לשרטט כמה מאפיינים לקול הנשי שהיא משמיעה מבעד לקטעים שהובאו:

1. זהו קול מאוד מינורי. השייך למרחב האינטימי ולא למרחב הציבורי. נחבא. לא מתאר ארועים גדולים ודרמטיים אלא כמו משיח לפי תומו על מעשי יום-יום שגרתיים וקטנים. אין כותרות והצהרות. השפה מרובה בפעלים ולא בשמות תואר. שפה המחקה את השפה המקראית. החתרנות תחת ערכיו של הספור המקראי בפרשנות הרווחת, הגברית, היא חתירה שאינה מודעת למשקלה.
2. פעמים רבות הנשים נטולות שם, כמו נטולות זהות וייחוד. קולן מוחלש אך לא ניתן למחיקה וגם לא מאוים. זהו קול שמדגיש את אפשרויותיה המוגבלות של האישה, ועם זאת זהו הקול האחראי על הזיכרון החברתי וההיסטורי, על התייעוד, על הסקת מסקנות ועל אפשרות הלמידה של האנושות מקורותיה למען עתידה. זהו הקול המתעד את הטרגיות שבה מוצף העולם המנוהל

54 ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה הפמיניסטית, עמ' 360.

על ידי גברים או על ידי גזענות. מסר זה בא לידי ביטוי גם בהתייצבותה של גינצבורג כעורכת בבית ההוצאה "אינאודי" כדי שבסדרת ספרים המתפרסמת לנוער לא יהיו רק כותבים גברים.⁵⁵

3. ביצירתה של גינצבורג מתקיימת גישה פמיניסטית המדגישה את חובת עצמאותה הכלכלית של האישה. אחדות מהנשים ביצירותיה הן תלותיות. גינצבורג מדגישה בתוך המניפסט הפמיניסטי שלה את האחריות להקמת משפחה שבעולם פוסט מודרני היא אופציה למשמעות, לקשר אנושי המקבל על עצמו אחריות לשותפות גורל, לסעד בעת צרה.

בתוך הקול הנשי מתגלה הקול היהודי הנשי:

1. תופעת התלישות היהודית הגברית של פרנץ, ד"ר ווסר, התורכי, ובמידה מסוימת צ'מזו רנה משורטטת לעומת עוצמתן השורשית של הזקנות. לעומת הישרדותן העקשנית הנאחזת בחיים של אירנה קרמר ואנה מאריה. למרות חולשתן הפיזית עומדת לזכותן איתנותן הערכית והפרקטית.

2. כתב האישום ביחס לאנטישמיות מנוסח כמסמך ספרותי- היסטורי אמיץ וישיר כנגד החברה האירופית הנאורה, ששורשיה נוצריים מתואר על ידי אישה צעירה ומשכילה חסרת שם שאיננה יהודייה. היא מאשימה את אמה ואת החברה אשר הפקירה ואף רצחה באופן אקטיבי את אזרחיה היהודים המסורים והתמימים שהאמינו ביושרה ובחסותה.

3. חיוב המשכיות המשפחה היהודית באמצעות הניסיון ללדת ילד בעיצומה של המלחמה כפי שנרמז מתכניתם של עמוס אליה ואירנה קרמר: ליהודים אסור לסמוך על מערכות המדינה. החיוב הבלתי מותנה של יצירת משפחה וטיפוחה הוא בעקיפין גם ביטוח הישרדותי במקום שעזרת מוסדות המדינה אינה מובטחת. חיוב המשפחה היהודית הוא גם תמיכה בהמשכיותה של החברה היהודית.

4. דמויות הנשים מספקות התבוננות צינית על הלהט האידאולוגי-האוטופי שמאפיין פוליטיקה גברית. הן כמו מציגות את המחיר הכבד שמשלמת החברה על מסעות הצלב האידאולוגיים והוטוליים. הן מציבות סימני שאלה אלמוניים, המטלטלים את האמיתות המחשקות את החברה. הנשים היהודיות מייצגות את מכלול הרגשות השונים של גינצבורג אודות זהותה. הכתיבה עליהן מייצגת את הזהות האלטרנטיבית שאינה משלימה עם פסק דינה של האורתודוקסיה היהודית, הפוסקת שיהודי הוא מי שאמו יהודייה. מי שמתאר בספר את קורות משפחתו היהודית וקורותיהם הטרגיים של יהודים שהושלכו אל זהותם, מנסה לגבור על הפקידות שמנסה להדירו מזהותו היהודית. הכתיבה היא ביטוי אקטיבי של זהות: היא בוראת לעצמה תעודת זהות ספרותית ומנציחה את השורש היהודי לדורות הבאים אחריו. זוהי תעודת זהות שאי אפשר יהיה לקחת ממנה.

למרות המצב החצוי ומתוכו - גינצבורג היא סופרת בעלת אג'נדה יהודית ונשית. יצירתה היא, בין השאר, תוצר של חוויה אנוסית קולקטיבית שתפאורתה העתיקה שונתה, אך במהותה היא מתקיימת באופן אינטנסיבי בחייה: חוויות הרדיפה, ההסתרה, שמירת סוד, העקירה מן הבית, המאסר והחיים תחת זהות בדויה בסכנת חיים שהיא חווה לאורך שנות הפשיזם האיטלקי והכיבוש

55 נטליה גינצבורג, קשה לאדם לדבר על עצמו, עמ' 83.

הנאצי, (למן היותה תלמידת כיתה א' ועד היותה אישה ואם צעירה), שייכים לסוג החוויות של יהודים אנוסים בדורות קודמים. גם מהפכת הנאורות היא גורם משפיע על מעמדה ככותבת עבור קהל קוראיה. מהפכת הנאורות והחילון שקידמה את מעמדו של הסופר המשכיל כקול בעל ערך ומעמד הרשאי לבקר את החברה, משרתת את יכולתה ליצור הידברות עם הקהילה שהיא אינה שייכת אליה. גינצבורג אינה שוללת את המוסדות היהודיים המסורתיים, ואף אינה באה ממסורת של פריקת עול הדוניסטית חסרת עמוד שדרה מוסרי. חווית נרדפותה היהודית במלחמת העולם השנייה גיבשה את אחריותה למתן עדות, ולניסוח כתב האשמה היהודי כלפי אירופה. דבריה היהודיים הייחודיים, נאמרים בעקיפין ולא תמיד מתוך התכוונות מודעת. הנשים היהודיות סובלות מנחיתות כפולה: הן כיהודיות והן כנשים. בכל זאת יכולת ההישרדות שלהן מפתיעה בפתרונות יצירתיים. הן אינן גיבורות מרכזיות שניתן להן נפח גדול של דיבור. הן פועלות בשתיקה ובשוליים. אולי כך הן המייצגות היותר טרגיות של הזהות היהודית. היא מציגה אותן מתוך פנייה פנימה אל הקוראים היהודים והחוצה אל הקוראים האיטלקים. נראה שהיא ממציאה גם בעזרת הדמויות היהודיות הנשיות את זהותה היהודית המקורית מפני שלא הצליחה לקבל את ההכרה הרשמית הקונבנציונלית של הקהילה היהודית.

ביבליוגרפיה

רשימת יצירות:

- גינצבורג נטליה, **לקסיקון משפחתי**, עם עובד, תל אביב, 1988
 גינצבורג נטליה, **העיר והבית**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1998
 גינצבורג נטליה, **כל אתמולינו**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1990
 גינצבורג נטליה, **קולות הערב**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1994
 גינצבורג נטליה, **מיקלה שלי**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1995
 גינצבורג נטליה, **ולנטינו**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2001
 גינצבורג נטליה, **כך זה קרה**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2005
 גינצבורג נטליה, **קשה לאדם לדבר על עצמו- שיחות עם נטליה גינצבורג**, כרמל, ירושלים, 2005

Natalia Ginzburg, my husband, Opere: Raccolte e ordinate dall' autore, ed Cesare Garboli, Mondadori, Milano, 1987

Ginzburg Natalia, 'The Mother', Italian Short Stories, Edited by Raleigh Trevelyan, Penguin Books, London, 1965, pp. 131-109

מקורות

- איריגרי לוס, **כך עוש(ות) כול(ן) מין זה שאינו אחד**, רסלינג, תל אביב, 2003
- איריגרי לוס, **אני את אנחנו: לקראת תרבות ההבדל**, רסלינג, תל אביב, 2004
- אניסימוב מרים, **פרימו לוי טרגדיה של אופטימיסט**, כנרת זמורה ביתן דביר, אור יהודה, 2007
- ארבל בנימין, **הרנסנס האיטלקי, צמיחתה של תרבות חילונית**, הוצאה לאור של משרד הביטחון, ירושלים, 2000
- בונפיל ראובן, **במראה כסופה - חיי היהודים באיטליה בימי הרנסנס**, מרכז זלמן שז"ר לתולדות ישראל, ירושלים, 1994
- יז סטיוארט ה., **אסירי תקווה**, ספרית אפקים-עם עובד, תל אביב, 1986
- לוי פרימו, **שיחות וראיונות 1963-1987**, עם עובד יד ושם וספרית אפקים, תל אביב ויד ושם ירושלים, 2007
- סיקסו הלן וקלמנט קתרין, **זה עתה נולדה**, רסלינג, תל אביב, 2006
- קליינברג אביעד (עורך), **על אהבת אם ועל מורא אב מבט אחר על המשפחה**, כתר הוצאה לאור, תל אביב, 2004
- לוינס עמנואל, **הומניזם של האדם האחר**, מוסד ביאליק, ירושלים, 2004
- ממי אלבר, **שחרורו של היהודי**, אופקים-עם עובד, תל אביב, 1976
- ממי אלבר, **דיוקנו של היהודי**, אופקים-עם עובד, תל אביב, 1963
- פיינר שמואל, **מהפכת הנאורות תנועת ההשכלה היהודית במאה ה-18**, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים, 2002
- קפלן יוסף, **מנוצרים חדשים ליהודים חדשים**, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים, 2003
- שגיא אבי, **אתגר השיבה אל המסורת**, מכון שלום הרטמן - הפקולטה למשפטים אוניברסיטת בר-אילן הוצאת הקיבוץ המאוחד, רמת גן, 2003
- שגיא אבי, **המסע היהודי ישראלי, שאלות של תרבות וזהות**, מכון שלום הרטמן, ירושלים, 2006
- נווה חנה, "לקט שכחה ופאה: החיים מחוץ לקאנון", בתוך: גיורא רוזן (עורך), **מין מגדר פוליטיקה**, קו אדום הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1999, עמ' 49-106.
- נווה חנה, "לב הבית לב האור דיוקן המשפחה בספרות העברית החדשה", בתוך: אביעד קליינברג (עורך), **על אהבת אם ועל מורא אב מבט אחר על המשפחה**, כתר, תל אביב, 2004, עמ' 105-176.
- רטהאוז אריאל, **חשיפה דרך מסיכה, ידיעות אחרונות**, 18.10.1991, עמ' 23.

Sergio Parussa, *Writing as Freedom, Writing as Testimony, Four Italian Writers and Judaism*, (Syracuse, New York: Syracuse University Press 2008), 71.

